

VERA CILIGA

O stavovima pravaša i narodnjaka prema političkim pojavama svoga vremena (1867–1871)

O pravaškim političarima Anti Starčeviću i Eugenu Kvaterniku pisano je mnogo,¹ ali djelovanje same Stranke prava — njen udio u političkom životu — vrlo je slabo istraženo.² Ovaj rad upravo pokušava osvijetliti to pitanje u razdoblju od pojave prvoga pravaškog glasila 1867. pa do tragične pogibije Kvaternika u Rakovici 1871. Zato je težište istraživanja na stajalištima koja je Stranka prava u svojim glasilima zauzimala prema političkim pojavama svoga vremena. Osim usmjerenosti u vanjskoj politici nastoji se osvijetliti i njen stav prema ostalim strankama u Hrvatskoj, prvenstveno prema Narodnoj stranci koja u to vrijeme postaje najjača politička organizacija u Hrvatskoj. Kako je način izražavanja neobično značajan za pravaška glasila, ostavljen je izvorni tekst svugdje gdje je bilo moguće. U navedenom razdoblju Stranka prava nije imala velik broj pristaša, pa se u historiografiji i postavljalo pitanje može li se ona uopće nazvati strankom. Međutim, protivnici pravaša, kao i oni sami, nazivali su je strankom pa je i u ovom radu zadržan taj naziv.

Do jačeg utjecaja pravaša na politički život Hrvatske došlo je s pojavom njihovih glasila. Kao prvi, pojavio se »humorističko-satirički« list »Zvekan«. Osnovna težnja lista bila je da napadima onemogući svoje političke protivnike, narodnjake. Napadi su bili vrlo žučni a zbog svoje mržnje umnogome i nepravedni. Ti napadi na narodnjake padaju u vrijeme odsudno za Hrvatsku, kad je Levin Rauch svim dopuštenim i nedopuštenim

¹ Kritički pregled literature o Kvaterniku objavio je: *J. Šidak*, Eugen Kvaternik u historiografiji, *CSP*, 1/1972, 5—25. Najvažniju literaturu o Starčeviću objavili su u svojim knjigama *B. Jurišić*, Ante Starčević, Misli i pogledi, Pojedinaac — Hrvatska — svijet, Matica hrvatska, Zagreb 1971, i *T. Ladan*, Ante Starčević, Politički spisi, Zagreb 1971. Kritički prikaz navedenih knjiga o Starčeviću dao je *V. Oštrić*, »Misli i pogledi« i »Politički spisi« Ante Starčevića i novija literatura o njemu, *CSP* I 1972, 187—201.

² U sklopu tumačenja općega političkog zbivanja u Hrvatskoj (*J. Horvat*, Politička povijest Hrvatske, Zagreb 1936; *V. Bogdanov*, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb, 1958; *J. Šidak*, *M. Gross*, *I. Karaman*, *D. Šepić*, Povijest hrvatskog naroda g. 1860—1914, Zagreb 1968) obuhvaćena je i Stranka prava ali upravo zbog nastojanja da se obradi cjelokupno političko djelovanje u Hrvatskoj, djelatnost Stranke prava nije mogla biti potanje razrađena. — Ovaj rad ne razmatra pravaške stavove u vezi s Pariskom komunom — to je, naime, u najnovije vrijeme istraživala *M. Despot*, Počeci radničkog pokreta i političke prilike u Hrvatskoj u doba Pariške komune, Pariska komuna 1871—1971, Beograd 1971, 965—984. Isti autor na istom mjestu donosi i pregled pisanja hrvatskog novinstva o Komuni, 989—1005.

sredstvima nastojao pobijediti na izborima za Sabor koji je imao donijeti odluku o državnom položaju Hrvatske i njenom priznanju Austro-Ugarske nagodbe. Jedina opozicija Rauchu bili su narodnjaci i svakako su napadali »Zvekan« također pridonijeli neobično teškom porazu narodnjaka i potpunoj pobjedi Raucha. Osnovne misli koje je razlagao »Zvekan« nalazimo još mnogo jasnije i bolje izložene u pravaškim časopisima *Hervatu* i *Hervatskoj* i kasnije u listu *Hervatska* pa je potrebno njihovo pisanje podrobnije istražiti.³

S pojavom pravaških glasila došla je do izražaja sva podvojenost koja je tako snažno obilježavala ondašnji politički život. Dvije koncepcije rješenja hrvatskog pitanja oštro se međusobno suprotstavljaju: južnoslavenska, istočna, s oslonom na Rusiju, i hrvatska, zapadna, koja traži potporu Francuske. Prema Starčeviću to je bio problem »bi-li k slavstvu ili ka hrvatstvu?«, kako je on to još u »Zvekanu« raspravljao. U vezi s pravaškim stavom prema »slavstvu«, svakako treba istaknuti da je nastao kao ustuk na slavističku nauku na osnovi koje su, još u prvoj polovici XIX stoljeća, Kopitar i Karadžić ustvrdili da su svi štokavci Srbi a svi kajkavci Slovenci. Karadžić je, nadalje, tvrdio da su osim pravoslavaca i katolici i muslimani također Srbi. Pobijajući te velikosrpske postavke, Bogoslav Šulek prihvatio je hipotezu prema kojoj ni čakavci zapravo ne bi bili Hrvati — prema njemu to narječje pripadalo je stanovnicima koji su se nalazili u našim krajevima prije dolaska Hrvata. Sasvim u skladu s takvim idejama novosadski *Srpski dnevnik* dokazivao je da je dubrovačka književnost srpska. No, ne samo dubrovačka nego i dalmatinska i slavonska s Relkovićem na čelu označene su kao srpske književnosti. Posljedice takvih velikosrpskih tvrdnja vrlo jasno je izložio Franjo Folnegović u želji da objasni razloge koji su ga potakli da stupi u redove Stranke prava. Uz ostalo, kaže da ga »nesmeta priznati da je gojiti ideje tkzv. 'velikohrvatstva' po mom uvjerenju *nužno i podpuno* opravdano tim, što se ideja 'velikosrbstva' i u samoj kraljevini hrvatskoj počela širiti *prije*, nego li se je stranka prava pojavila u životu.«⁴

Kvaternik je u *Hervatu* oštro pobijao te postavke slavističke nauke i pri tome prešao u drugu krajnost ustvrdivši da među Južnim Slavenima postoje samo dva naroda: Hrvati i Bugari. On opravdano osuđuje postavku koja tvrdi da »*svi* Kajkavci su *Slovenci*; taj, velimo, sustav eskamotiranja narodnosti *nadopunili* su isti mudraci još ovako: 'Štokavci nisu *Hrvati*, nego *Serbi*; *Čakavci* su potomci drevnih *Ilirah*: dakle *Hervatah neimade nigdje*'. — Da to su sve mudri *Šafarici*, *Vuci*, i slična jim slavo-serbska pera nastojala čitavimi knjižurinama podkriepiti, na veću slavu svojega slavo-rusizma!« O samom Karadžiću Kvaternik u bilješki kaže: »Pisac one poruge na znanost i na naš narod: 'Serbi *svi i svuda*'; 'Serbi *sva tri zakona*'; — zatim sabirač među *hervatskim* pukom (koji gdje neprezire serbež, znade o njem toliko, koliko i o mjesječnjacih!), sabirač, velimo, *pjesamah, pripovjedakah i poslovičah*, koje se on nije stidio priobćiti svietu pred imenom *serbskih*', izključivo serbskih; počinov time umno-

³ O pravaškom tisku usp. *J. Horvat*, Povijest novinstva Hrvatske 1771—1939, Zagreb 1962, 232—244.

⁴ *Vera Ciliga*, O političkoj opoziciji u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića, Historijski zbornik, XXI—XXII, 1968—1969, 158.

-moralnu otimačinu na *hervatskom* narodu, čigova su ti proizvodi svojina; dà, pisac, kojega spisi naprosto izključuju i *mogućnost* kakova *bivstvovanja* hervatskoga naroda, dakle kojemu je on bio *sustavni i nesmirljivi neprijatelj*.« Zamjerava narodnjacima što su u Akademiji izvjesili sliku Karadžića i kaže: »Nije li stidno, da se stanovito *rodoljublje* usuđuje takovu uvredu našem narodu nanašati? Dakako za nesmotrene ili platjenike ona slika predstavlja *'neumerloga pokojnika'*, — neumerloga dà, ali na *čiju* korist?! — — Nemora li rumen stida obliterirati svakoga kad zapaziti tu sliku muža, koji se nije stidio onimi i onakvimi spisima izbrisati iz broja narodah plemena naše izbrisav ga sa 'ja mislim', 'ja bi rekao'? Kojim će obrazom dotični pokazivati tuđincem sliku muža, hote li biti iskreni, kad budu stali o njemu povedati: 'Mi, eto, slavimo time uspomenu čovjeka, koji je zatajio naš narod: njegovu svojinu duševno-umnu izdao tuđincu, a spisi svojimi izbrisao narod hervatski iz lica zemlje?'«⁵

Takvo negiranje hrvatstva, po uvjerenju Kvaternikovu, izvanredno je poslužilo Nijemcima u njihovoj težnji da potlače Hrvate. Nijemci su samo prihvatili ono što je tek »prosti odjek nastojanja slavistah«. Ali, da Hrvati nisu lutali »s nesmisli *ilirizma, jugoslavenizma, serbeža* i sličnih nepodobštinah narodno-političkih, danas bi već bila *samosviest* naroda *hervatskoga*, na temelju razuma i znanosti, bistra kao sunce na sve strane!«⁶ Svakako, bez poznavanja nekih tvrdnja slavističke nauke, teško je razumjeti velikohrvatsku komponentu u koncepciji pravaša.

Ta komponenta zastupana je u brojnim člancima njihovih glasila, ali je u samom programu Stranke prava ne nalazimo. Program je objavljen u prvom broju *Hervata* a sastavio ga je Starčević. Kako je Starčević bio više filozof povijesti nego realni političar, i u programu nema zapravo mnogo konkretnog. Zbog toga ga je teško dati u skraćenom obliku i pripočujemo ga u cjelini. Osim toga, upravo na taj program pozivali su se pravaši i kasnije kada je poslije Rakovice, potkraj 70-tih godina, došlo do ponovnog ožvljavanja Stranke prava. Tekst Programa glasi:

»Kako je pojedincu, tako je i narodu koj stoji pod *skerbničtvom*: gde se radi o njihovu bitju, oni neimaju ni dostojno mesto, ni snagu reči među ljudi ili narodi.

Pod *skerbničtvo* dolazi se i vlastitom krivnjom, i nepravicom drugih, i tečajem stvari; kada nije onih obstojnostih, ili kada nastupe obstojnosti onim protivne, tada ili nije *skerbničtva*, ili ono prestaje, ter se postaje ili ostaje osebom (*eus per se, sui intellectus et voluntatis*).

Narod hervatski biaše kroz vekove osebom.

On je imao i presjajno mesto, i veliku reč među narodi.

On je u povest narodah ubiležio svoju znamenitost i umom i sabljom.

Tu bilegu moći je neznati, tajiti, oskvernjavati, — nu zaterti, izbrisati ju nije moguće.

Naroda hervatskoga nije na onom uzvišenom mestu.

Nu ovaj je narod i svojim položajem, i svojom narodnom snagom i okolnosti vremena, prikladan postati udom velike obitelji narodah.

⁵ *Hervat*, 1869, 231/2.

⁶ Isto, 228/9.

Ovaj narod čuti i ostan ili nagon, i potrebu, i pravo, i volju; on čuti sve osim, kako nekoji kažu, snage i načina, za stupit opet na ono svoje mesto.

Ljudi, koji radeć, bilo s česa mu drago, da se nad ovim narodom *menjaju* skerbništva, izdavaju se za *stranke*, i kažu, da su oni s narodom i da je narod s njimi. Obe one stranke, služec se svakakovimi sredstvi i načini, u *podpunoj slobodi* učiniše sve, što htedoše.

Nu narod se nije, njih nijednoj, nikakda odazvao, i danas ovaj narod, niti žali onu tih stranakah, koje nije, niti se veseli ovoj, koja jest, niti je zadovoljan stanjem, koje su mu one obe pripravile, niti se, iz njihove osnove, nada boljoj budućnosti.

Time je, u stanovitih okolnostih, najsvetčanie i najjasnie očitovan duh naroda hervatskoga.

Time je isto onako, očito posvetjena težnja i radnja same *stranke prava*. Time sama ova stranka dobiva i pohvalnicu za prošlost, i temelj za sadašnjost, i pouzdanicu, s jemstvom, za budućnost.

Ova, naša stranka sudi, da joj je vreme nastaviti svoje dosadanje poslovanje i to putem periodične štampe.

Kako je znano, ovo je poslovanje:

Skidati krinke onim, koji su naš narod, kojekakovimi načini i sredstvi turnuli do poniženja i nesreće ter nastoje, da ga u tom stanju derže.

Na zakonitu temelju stojeć, branit ili iskat, pravnim načinom i pravičnimi sredstvi, sveta prava našega naroda i naše domovine.

Razvijati načela društvena, državna i međunarodna življenja.

Pokazivati uvete i posledke duševnog i telesnog napredka.

Razjasnjivat pojavljenja koja bivaju u životu narodah.

Narodu hervatskomu bistriti njegova prava i potrebe, ter mu odkazat sredstva za osigurati prava, za odtisnuti potrebe.

Ovomu narodu razlagati, da on svoju srećnu budućnost može osnovati, radeć o sreći i slobodi, dostojnim načinom, samo na svojoj *povestničkoj* ili, što je isto, *današnjoj pravnoj narodnosti*.

Ovomu narodu prikazivati, da će njega, ako on na toj stazi, u toj radnji, timi sredstvi bez-da uvredi valjana prava drugih, uznapreduje, drugi narodi, od kojih to stoji, veselo primiti za svojega druga na polju radnje o prosvetljenju; — naše je poslovanje:

Pravu i volji naroda hervatskoga pokazati snagu i sredstva, za da se njegovo preporodenje, kako zakonito tako i uspešno obavi.

Tu je sverha, tu je polje, tu oruđe naše radnje.

Glasnikom i tumačem našega delovanja biti će naš '*Hervat*'.⁷

U programu, a još jasnije i u člancima pravaških glasila, želi se istaknuti hrvatski narod kao osoba, posebnost u državnom smislu. Zahtijeva se uspostava cjelokupne i samostalne države hrvatske. Kao prvi zadatak tadašnje hrvatske politike smatrala se borba za takav državopravni položaj, koji bi Hrvatima zajamčio slobodni nacionalni razvitak. To je

⁷ *Hervat*, 1868, 1/2, 30. IX. Program je potpisao dr Matok.

bio glavni zahtjev tadašnje hrvatske politike, a rješenje političkih prava i sloboda građana kao i socijalnih pitanja stavljalo se u drugi plan. Tu usmjerenost hrvatske politike vrlo je jasno uočio Josip Miškatović kad kaže da »se u našoj zemlji nisu stvarale stranke prema liberalnim ili konzervativnim načelom, kako biva u ostaloj Europi. To leži u posebnih naših okolnostih, u naravi naše borbe, u cilju koji njom postići želimo. Jer se kod nas neradi još o tom: da gotovu ustaljenu zgradu oplemenimo, ukrasimo, načinimo udobnom. Nego na neki način istom se zgrada gradi ili od propasti čuva. O tom, kakav trojedne kraljevine državopravni odnošaj da bude u skupu habsburške monarhije, drugim riječima, kakva da bude ona državna zgrada, mogu ljudi, jednako nagnuti slobodoumlju biti ipak različita mjenja što isto valja i za konzervativce. Moguće je dakle, da se u borbi o državopravljju trojedne kraljevine nađu u jednoj ili drugoj stranci kao saveznici liberalci i konzervativci.«⁸

Osim rješenja hrvatskog pitanja unutar Monarhije, i Stranka prava i Narodna stranka računale su i s mogućnošću propasti Monarhije. Rat Austrije i Pruske bio je završen, ali se ipak politička situacija u Evropi nije smirila — na pomolu bio je novi, francusko-pruski sukob, a po uvjerenju hrvatskih stranaka od njegova ishoda ovisila je i sudbina same Monarhije. U toj neizvjesnoj situaciji Stranka prava polagala je sve nade u Francusku i zanimljivo je da pravaška glasila ni na tren nisu posumnjale u njenu pobjedu. Stranka se uporno zalagala za zapadnu orijentaciju hrvatske politike i nastojala pobiti dvije glavne zamjerke toj politici: opasnost od talijanskih zahtjeva na naš teritorij i povezanost Francuske s Turskom što bi otežalo oslobođenje kršćana ispod turske vlasti. Ni nastojanja Francuske da privuče Austriju u krug svoje politike nisu mogla zbuniti pravaško glasilo pa je i Starčević s tim u vezi pisao: »Tu priklonost Napoleona, napram Austriji, mi nemožemo drugačije razumeti nego ili da on gleda tim putem izmamiti Rusiju u rat, ili učiniti da Austria vodu zamuti, t.j. započne rat europejski, ili napokon, da on pustja Bosnu Austriji samo na kratko, prelazno vreme. Nu ako su tu Napoleonovi prsti makar kako i zašto mu drago, za nas neima nikakova razmatranja. Jer kako Napoleon reče, onako će biti.«⁹

Kako bi predobio Hrvate za zapadnu političku orijentaciju, Kvaternik je u pravaškom glasilu napisao cijelu studiju iz vremena Napoleona I s obzirom na naše narode. U toj su studiji jasne koncepcije pravaša pa čemo je potanje razmotriti. Naročito dolaze do izražaja pogledi pravaša na ilirizam — pravaši su bili, naime, uvjereni da je politika ilirizma i kasnije jugoslavenizma imala za posljedicu jačanja srpstva na štetu Hrvata. O tome je Starčević tvrdio »kako se izlegla od godine 1836 unapred nakaza ilirštine, onda jugoslavenštine, onda serbeža na svetoj zemlji čistih Hervatah!«¹⁰ Sam prikaz Kvaternik počinje opisom vladavine Napoleona I i ističe sve prednosti koje za Hrvatsku proizlaze iz povezivanja njene politike uz Francusku i Zapad. Kao prvu zaslugu Napoleona navodi oslobođenje Istre i Dalmacije ispod mletačke vlasti i kaže: »Sa-

⁸ *Novi Pozor*, 1868, 179. *Vera Ciliga*, *Slom politike Narodne stranke (1865—1880)*, Zagreb 1970, 66.

⁹ *Hrvatska*, 1869, 63/4.

¹⁰ *Hrvatska*, 1871, 41.

svim dakle naravnu stvar tvrdimo, ako velimo: *da već samoga toga čina radi*, to jest, *oslobodenja istrodalmatinskih Hervatah izpod odurnoga jarma lacmanskoga*, morao bi naš narod viekoma biti haran Napoleoni-dom«. Po Kvaternikovu uvjerenju, iako je Mletačka bila slaba, Austrija ne bi bila kadra otrgnuti te krajeve ispod njene vlasti. Nadalje zamjera Austriji da je te zemlje pridržala sebi umjesto da ih je vratila kruni hrvatskoj.¹¹ »Da je Austrija, shodno svojim dužnostima, poslie mira Campoformijskoga sdruzila novoustupljene si sve krajeve hervatske s ostalim tielom našega naroda, ovo se tielo nebi baš tako lahko tergalo bilo.« Ali za Austriju bijahu »one tri pokrajine zastupnice toliko *narodnosti*: istarske, dalmatske i kotorske!« Zatim ističe kako Napoleon, usprkos aspiracijama Talijana, te krajeve nije utjelovio Italiji i kako nije nikad mislio protegnuti granice Italije dalje od Soče. U želji da ublaži bojazan da će ti krajevi u slučaju francuski usmjerene politike biti izgubljeni, Kvaternik dokazuje kako jačanje Italije nije u interesu Francuske i ističe da je još Marmont zagovarao granicu na Soči, i to na osnovi načela narodnosti »a uvjereni smo, da neće proti tomu načelu pravice nikada pogrešiti Napoleonidi.«¹²

Zatim opisuje pad Dubrovnika i ističe sve prednosti povezivanja uz zapadnu kulturu. S tim u vezi kaže o Dubrovniku: »Tudjin i neprijatelj već [ga] u ono doba nazivlje 'une oasis de civilisation au milieu de la barbarie'«. »[...] A čemu imademo mi Hervati zahvaliti takova priznanja, ako ne duhu *zapadne* civilizacije koju su *zapadnjaci* spasili? Jer dok je byzantstvo ukorielost istočnu, mrak i barbarstvo nad našim narodom štitilo, genij nam našega naroda ubijalo, despotizmom duha i tela nas poplavilo: zapadnjačtvo stvaralo je ev' ovakove *oaze* po svih točkah gdje je vladalo! — Ah, i pravo je dakle da se oni, kojim se ta svetlost slavne *hervaštine* neljubi, da se oni sakrivaju u nekakve *serbske* stanice: takvi bo nisu ni *dostojni hervatska* imena!«¹³

Nadalje Kvaternik opisuje posljedice ratovanja i vladavine Napoleona I u ostalim južnoslavenskim krajevima. Govori o Srbiji, pa, iako naziva Srbe »Hrvatima istočne vere«, svojom negativnom ocjenom zapravo ih je oštro odijelio od Hrvata. To je pogotovu zanimljivo jer u pogledu Slovenaca, pa i Crnogoraca, pravaška glasila nisu pravila takve razlike — o njima se također govori kao o Hrvatima ali se u njihovoj ocjeni ne pravi razlika u odnosu prema Hrvatima. U svojoj negativnoj ocjeni otišao je Kvaternik tako daleko da gotovo ni ne spominje borbu Srbije za svoje oslobodenje. U vezi sa Srbijom Kvaternik kaže da u vrijeme kada se zbog povrede Pariskog mira nastavilo ratovanje »Rusija je imala podhustiti i Srbiju proti Turskoj«. Uz Rusiju pristajale su i Austrija i Engleska. »Dakle polu-oslobodenje Srbije nije kakovi serbski *samostalan* čin u povjesti, nego plod *sveobćega* komešanja Europe, imenito pako čedo i djelo Rusije, pomagane Englezkom i Austrijom. S toga čim je Rusija ušutkana, i Srbija pada u staro robstvo. Te *historičke* obstojnosti treba osobito naglasiti, da tko nemisli, da je današnje stanje Srbije plod

¹¹ *Hervatska*, 1869, 15.

¹² Isto, 17/18.

¹³ Isto, 19.

i upliv genija ili junaštva *izključivo*, 'Serbskoga'.¹⁴ I Austrija radi za Srbe, nastavlja Kvaternik, pa je »usled intrigah austrijskih u to vrieme pala i tverdja Biogradska u ruke Serbom, jer su ju s nestašice municijah morali ostaviti Turci. Ali nepriatni jih upliv u Carigradu berzo prisili da su *ugovorom* opet vratili tverdju Turkom, *zajedno sa svojim topničtvom!* — Eto to je 'genij' toga plemena, odkad ono nosi ime *serbsko!* Ni zalogaj, već u ustih imani, neznade ono progutati . . . a još u kako-vih obstojnostih političkih! Pa ipak je bezobrazluk *serboslavski* na toliko umieo poniziti, jedan hip, duh *hervatski*, da su mu dotični mogli predstaviti taj genij, taj serbež uzorom *junaštva*, zviezdom *nade*, *Piemontom* 'jugoslavenskim'!! — — Ej, da je *ikoja* velevlast europejska, pa bila ta vlast ista Rusija, za *Hervate* samo *stotnu* stranu onoga učinila bila, što su tim Serbom izkazivale a izkazuju još i danas *tri* velevlasti: što bi naš narod počinio; gdje bi on bio danas?! — — Ali dok se tako sve zauzimalo za *Serbiju*; francezka je politika kovala za *Hervate* lance sramotnoga robstva *ilirskoga!*¹⁵

Teritorijalnu rascjepkanost smatra Kvaternik najvećim zlom Hrvatske. Ta rascjepkanost, po njegovu uvjerenju, nije dovela samo do stvaranja Ilirije nego je bila i uzrok da su Hrvati jedan protiv drugog ratovali i međusobno se ubijali. »S toga — kaže Kvaternik — propušćamo napominjati italske vojne, zadovoljujući se u kratko pobilježiti odlučujuće bojeve *franko-hervatske*, u kojih je *hervatska* ruka s obih stranah pro-livala u *tuđe hervatsku* kerv! — Zavelebitska *legija* i *panduri* hrabro se bore uz Franceza, gospodara svoga, proti *krajiškoj* svojoj bratji, vojujućoj za Niemca; dočim *Hervati* Turske i Ugarske složno luplju po jednih i po drugih!¹⁶ »Jeli dakle čudo, — pita se Kvaternik — što je Napoleon I u *tih obstojnostih* uskrisio među *Hervati* ne *Veliku Hervatsku*, nego *Iliriju*; pravi to simbol robstva našega? Jest, Ilirija je bila *naravni* posledak onoga međusobnoga klanja *Hervatah* u *tuđe* svrhe!¹⁷

Poslije pada Napoleona »*okrutništvo* nije uspelo uštkati lebdeći duh slobode; taj duh, koji se neda obustaviti ni vješati, ni puškom, ni tamnicom, ni progonstvom; kamo li grožnjom, mitom, platjom«. Kvaternik nastavlja izlagati kako »progonstva kakovih jadnih desetak, dvadeset godina nemogu obustaviti osude pedepsajuće Providnosti! Iz *semena* bo postade *stablo* slobode. — To seme jednom niknuvše neda se *nikada* više, u *nijednom* narodu ugušiti; — razboriti državnik će ga njegovati, ravnati, nastojati da mu danas sutra plodonosnim postane: ugušiti ga neće moći, pa on pretvorio iz Zagreba do Beča i Budim-Pešte berzobjavne stupove u tanana vešala, i nakitio jih telesi *hervatskih* sinovah, slobodu i prava svoje domovine ljubećih: sve bi to bilo badava, to bi samo *pospiešilo*, da seme stablom *postane*.¹⁸

¹⁴ Isto, 21.

¹⁵ Isto, 23/24.

¹⁶ Isto, 28.

¹⁷ Isto, 28/9.

¹⁸ Isto, 38.

U daljnjem raspravljanju služi se dojmovima Hipolita Despreza¹⁹ o našim prilikama i pri tomu vrlo jasno izlaže koncepcije pravaša i u vanjskoj politici i prema ilirizmu i jugoslavenstvu. Iznosi kako je Desprez »putovao među Hervate, Mađare i Rumunje« a pred očima mu je lebdio »*probitak diplomatski Francezke*« iz čega se mora zaključiti da »Francezka dakle imade probitakah za štititi među Hrvati! — A taj probitak u čem sastoji *poglavitno*? Sastoji u tom: *protustaviti* među nami koristi političke Francezah koristim *ruskim*; jer počim bi bio pisac (ib., V—VII) razvio *pogibelji*, koje prete *svoj Europi*, ako Rusija prodre sa svojimi namerami na jugu.« Onda pita: . . . »Zar neima nikakovoga sredstva *politički* ukrotiti (discipliner) misao *slavsku* tako, da se ona nebude pustila očarati jednog dana kroz naduzlet Rusije? — —' tē odgovara, da treba proti tomu lieka tražiti, 'u *slobodi pojedinih slovinskih plemenab'*. — Ovo je načelo *odlučujuće*: Europa će se uvijek urotiti protiv *svakoj slavskoj* misli i težnji, koja se osniva na *ruso-slavenštini*, a podupirati će svaku misao slobode *pojedinih*, pače i svih kao pojedinih, *narodnostih* slovinskih. Kadno stvari sa strane Europe tako jasno stoje: onda stojimo i mi Hervati pred ovom neizbježivom alternativom: ili nam je zametnuti boj za 'slavjanstvo' s celom Europom; ili ostati 'Hervatima' bez ikakvog boja, i *kao takovi* dočepati se *slobode*. — Ali sad pozivljemo svakoga sviestnoga Hervata, komu nije panslavizam ili byzantinizam mozgom okrenuo, neka si odgovori na ova pitanja: Jeli je probitačnije postati *sám svojim* sa žrtvami, ili bez ovih? — Jeli je razboritije odreći se izvestnoga, pa hvatati za neizvestnim? Napokon: Jeli je razborito moći i pomisliti, da bi Hervati mogli, u društvu sa Ruso-slavi, svladati svu ne-slovinsku Europu, osobito uzme li se u obzir obstojnost, kako su južni i sjeverni Sloveni razdruženi timi strašnim ugvozdam: Niemci, Mađari i Rumunji?«²⁰ Svoja izlaganja Kvaternik zaključuje: »Politika indi *hervatske stranke* prava jest zdrava, jer moguća i izvediva, kano ti u suglasju s *europskom*; ona je *koristna* jer uz *najmanje* žertve vodi narod k sreći; — ona je *poštena*, jer nevara ni nesliepi narod, ko što se to čini sa *slavenskom* po Slavoserbih; ona je *slobodoumna*, jer teži za slobodom i nezavisnostju naroda, neprikriva ga uz nikakove sveze; — napokon ona je *narodna*, jer štiti i brani narodnost *hervatsku*, neutaplja ju, na korist naših neprijateljah, u kojekave ludorije i tlapnje.« »Ovu politiku *narodnosti* naše — nastavlja Kvaternik — pojmi i shvatjuje ne-slavenski svet, nemojmo samo mutiti ju mi sami, kao što ju pomutismo s *ilirizmom*.«²¹

Kvaternik osuđuje ilirizam i svoju negativnu ocjenu potvrđuje dojmovima Despreza. S tim u vezi kaže: »G. Desprez došao je med Hervate, kad se je najužasniji fanatizam s iliristvom tjerao, g. 1845-te, i to *poslie*

¹⁹ Kvaternik ne navodi naslov djela kojim se služio nego samo ističe kako je ono značajno i nije »samo isključivo *političko-diplomatičko*, nego koje je tim važnije, što je pisano rukom *diplomata europskoga glasa*; što je pisano za *napoleonizma obnovljena*, i što mu pisac obavlja visoko dostojanstvo diplomatsko-političko među Francezi to jest čast Ravnatelja posalah *političkih*« (*Hervatska*, 1869, 42). Prema tekstu koji Kvaternik navodi riječ je o Desprezovom djelu: Les peuples de l'Autriche et de la Turquie, Histoire contemporaine de Illyriens, des Magyars, des Roumains et des Polonais, Paris 1850.

²⁰ *Hervatska*, 1869, 42/3.

²¹ Isto, 43.

massacrea *austro-serpanjskoga*: je li je dakle čudo, što se on nije, sklonim ko što biaše našem narodu, usudio prigovoriti tomu fanatizmu pod pedepsom, biti smatranim *nepriateljem* našega naroda? Vratimo se malko duhom u ono žalostno doba, kad smo si pleli sadanji korbač, i prosudimo, što bi bili onomu učinili, koji bi bio došao povedati nam, *da mi nismo Iliri!* — — Desprez je dakle prihvatio *hervatstvo* u onom liku, u kojem ga je on u onoj smušenosti našao; u *liku ilirstva*; ali za to on uvijek *poistovjetuje* ilirstvo s hervatstvom.«²² Kvaternik ističe kako ideja ilirizma nije prodrla u šire narodne slojeve a želi i razjasniti »što je sklonilo Despreza da si je i on prihvatio naš ilirski entuzijizam; eto jim temelja ilirizma: '... Njekoliko *narodnih legendah* laska još većma *ponositosti Ilirah*...' Narodne, to jest *pučke* legende, koje da laskaju i dižu *ponos ilirski!* Pozivljemo sve hervatske rodoljube, svih mogućih hervatskih krajevah, neka odkriju ma i jedno samo *selo*, u kojem bi *puk naš* i snivao o *ilirstvu*, kamo li da si *legendama* brusi *ponos svoj ilirski!* Ali ovo što sledi, još je ljepše: 'Sjedeći na *dervenih* stolicah okó toga ognjišta... *seljaci hervatski* (les paysans croates) provode svoje večeri *slušanjem* veselih pričah, koje jih uvijek (uspomenom) *vratjaju spram drevne i chevaleresque-ne Ilirije*...' Po Bogu bratjo, to je odviše krupno: *hervatski seljaci* pričaju priče, koje da jih oduševljenjem siećaju na *drevnu i vitežku Iliriju!* Kad bi ta priča bila plod *uma francezkoga*, morao bi čovjek verh njega sdvojiti; ali ne, tu je *prostu laž* nedužni tuđinac 'optima fide' kao *istinitu* prihvatio iz ustijuh — *pervih* tadanjih rodoljubah!« Tako upućen Desprez je dalje napisao: »... *Povrativ* jednoj strani *drevne Ilirije njezino pervobitno ime*, (najme izbrisav među *Hervati hervatsko* ime!) *Napoleon* se je (I) *sigurno* tim dodirnuo '*narodne žilice* (sic!) *pučanstvah susjednih Adriatiku*...' Pa da nam sad rumenilo stida neoblije narodni naš obraz, ovakova pogerda! — Razumijete li sad *Hervati* svu porugu, koju je na nas nagernula infamija ilirizma! — — Proigrasmo pamet i poštenje...«²³ Kad bi se Desprez danas vratio začudio bi se kud su nestali Iliri i ilirizam. »A šta bi plemeniti onaj duh rekao, — nastavlja Kvaternik — kad bi mu i to kazivali: da je od ono doba naš narod, voden *drugimi 'pervimi* rodoljubi', isto takovim fanatizmom propratio i sustav '*jugoslavenski*', a za privagu još i '*slavoserbski*': što bi tad on rekao? Što nadalje na to, da su ti sustavi po *poštenoj* i *razumnoj* strani naroda danas isto tako prezreni kao i *ilirski*? — Na to bi on rekao: to ste posve naravno i pravo učinili *kano ti Hervati*: jer ako niste *Iliri* nego *Hervati*; onda zvati se po *položaju zemljopisnom* jest isto takova nespretnost, kakova bi bila, da bi mi *Francezi*, mesto svojega slavnoga *francezkega* imena začeli se pisati: *Severo-Latini*, ili *Severo-Romani*.«²⁴ Kvaternik na mnogim mjestima u pravaškim glasilima ponavlja svoju tvrdnju da je panslavizam osnova ilirizma pa zatim i jugoslavizma koji su oba, po njegovu uvjerenju, štetni za Hrvate. Slavenstvo i jugoslavstvo vode do robovanja ruskim ciljevima — do robovanja interesima Rusije i pravoslavlja. S obzirom na Hrvate, Kvaternik kaže da je dokazao da je panslavizam plod nezdrava uma i

²² Isto, 43/4.

²³ Isto, 44/5.

²⁴ Isto, 45.

da će »razpraviv istočnu politiku naših protivnikah, i iz nje također dokazati, da je i jugoslavizam, — sinčić panslavizma, — stranom izpliv bolna uma, stranom i opet maska za kratkoumne; naperena protiv bistvu, narodnosti i slobodi *Hervatab* —«. ²⁵

Dosljedno tomu, jedan od najtežih prigovora pravaških glasila narodnjacima jest upravo njihovo shvaćanje rješenja južnoslavenskog pitanja. U skladu s tim shvaćanjem Narodna stranka ugovorila je i zajednički program s kneževinom Srbijom u cilju stvaranja neovisne federalističke južnoslavenske države. Neposredni cilj zajedničkog programa bio je da Srbija osvoji Bosnu. Time bi Srbija ojačala i lakše izvela svoj zadatak Piemonta oko kojeg bi se ujedinili Južni Slaveni. Prema Garašaninovim ispravicima zajednički ugovorenog programa, vodstvo u zajedničkom radu imala je preuzeti Srbija a Hrvatska nije bila ravnopravni partner, nego je imala tek potpomagati Srbiju u njenom djelovanju. Prema ugovorenu programu imala je Narodna stranka uskladiti i svoju politiku u Monarhiji, i to tako da se ne veže ni uz Beč ni uz Peštu kako bi imala za budućnost što slobodnije ruke. Usprkos preuzetim obavezama Srbija se u jesen 1867. povukla od zajednički ugovorena djelovanja. Povlačenje Srbije od zajedničkog programa teško se dojmilo Narodne stranke pa je s tim u vezi vođa Narodne stranke Matija Mrazović zaključio: »Mi smo ovdje, upravo sa uzmaka srbske vlade od ugovorenog programa, dospjeli u mnogo nepovoljnije okolnosti, nego bi to bilo, kad se ne bi bili pouzdavali u političku pronicavost srbske vlade, narodni ponos srbskog plemena i odvažnost knjaza Mihajla. Naprama ugovorenu programu uznesmo pravac za svoj politički rad ovdje, koji se morao izdati kad je zajednički program izdan. Uslied toga su neki važni faktori morali odstupiti za neko vrijeme od političkoga rada. Izdajom zajedničkog programa poremećen je naš posebni program. Biti će borbe, muke, i patnje, trebati će vremena da se svrati sav rad u novu kolotečinu.« ²⁶

U takvoj situaciji narodnjački *Pozor* pisao je ponekad i vrlo kritički o Srbiji što je iskorištavao pravaški tisak da bezobzirno i s puno mržnje udari i na narodnjake i na Srbiju. U vezi s ulogom Srbije kao Piemonta, Kvaternik je pisao da Srbija u Hrvatskoj priznaje samo Srbe i općenito je smatrao Srbiju opasnom za nacionalni opstanak Hrvatske. Te svoje tvrdnje izvodio je iz pisanja srpskog tiska koji »dokazuje, da Biogradjani s ovu (našu) stranu Dunava i Save niti znadu, niti hoće pomagati drugi koj narod, do *serbskoga*. — Proti toj uvriediteljnoj... politici neima 'Pozor' ni riečce *prigovoriti*, pače ju i povladjuje«. Zatim upozorava narodnjake da »pozivajući se na *poviest*, Slavoserbi znadu iz *svoje* historije i to: da je *'jaka Srbija* uvijek nastojala razširiti *svoje granice i preko Save*'. Za to *širenje* znadu, dakako, samo Slavoserbi i njihova, *'visoko učena Akademija*': ali Hervati sad znadu i to, da je *'misija*' Srbije *podjarmiti* Hrvatsku, izbrisav našu *narodnost*, tē da to djelo *uče i povladuju* Slavoserbi. — A kako i nebi, kad im je, *naroda* srbskoga u *trojednoj kraljevini*, južnoj Ugarskoj, Bosni, Hercegovini i staroj Srbiji...« Pravaško glasilo priznavalo je među Južnim Slavenima samo

²⁵ Isto, 225.

²⁶ Arhiv JAZU, Ostavština Josipa Jurja Strossmayera XI A/M 2. V. *Ciliga*, Slom politike, 38.

dva naroda: Hrvate i Bugare pa je narodnjačko priznavanje srpskog naroda Kvaternik oštro osudio i upozorio kako »drugi narodi običavaju takova nastojanja kazniti pedepsom opredeljenom za *izdaju domovine i narodnjega poštenja!*«²⁷

Kvaternik najoštrije osuđuje namjeravanu akciju Srbije u Bosni i Hercegovini i shvaćanje da su te zemlje srpske. Tim tvrdnjama suprotstavlja hrvatstvo tih zemalja. S tim u vezi donosi komentar *Pozora* u povodu putovanja Blaznavca u Carigrad u kojem se kaže: ». . . , Kad čujemo, — prenosio je Kvaternik pisanje *Pozora* — da je Blaznavac krenuo u Carigrad, *onda znamo, da je srbska vlada odlučila tražiti Bosnu i Hercegovinu . . .* Dakle sad znamo, dokle dopire, po slavoserbsku, 'serbski jezik' na poluotoku balkanskom: ni više ni manje, nego kroz *hervatske* zemlje Bosnu i Hercegovinu, a kroz bugarske Macedoniju i Staru Srbiju! — A proti toj povredi 'virtualnih pravah' Hervatske i akvisiciji Srbije ne samo neimadu Slavoserbi da bi samo slovca prigovoriti, nego 'Pozor' još veli na tu otimačinu, zaključujući svoj članak: '*Da bog da, u dobri čas*'.«²⁸

Kvaternik navodi kako je *Pozor* odbacio pisanje *Vidovdana* pa i umjerenijeg *Jedinstva* i preporuča kao »*jedinospasiteljnu*« misao onu koju »zastupa serbski list 'Serbija' (*omladinski časopis!*)«. »Ali nut za čudo — ističe Kvaternik — i taj glas, osim *naroda* serbskoga s ove (biogradske) strane Save i Dunava, 'nezna ako ne za *Serbe austrijske*; — isto tako on znade u državnom smislu *samo* za 'žitelje' (sic) *pod krunom* sv. Stjepana', zatim za 'kraljevinu Sv. Stjepana', pače i za 'ugarsku kraljevinu'. Dakle podpuno robstvo pod Magjare prema nam i ta 'omladinska Serbija', jer 'trojednoj kraljevini' treba dati samo toliko koncesijah, da se tako 'ovo — i *onostrani Serbi ojače* (sic)!«²⁹

Uzmak Srbije od zajednički ugovorenog djelovanja ogorčio je narodnjake, no još ih je jače pogodilo sve uže povezivanje Srbije s vodećim mađarskim krugovima protiv kojih su se odlučno borili. S tim u vezi narodnjaci su upozoravali Srbiju da bi se i oni mogli povezati s Mađarima u svrhu dobivanja Bosne i Hercegovine. Tu okolnost iskoristilo je pravaško glasilo da optuži narodnjake zbog prevrtljivosti i nedosljednosti u njihovom stavu prema Beogradu, pa je i Kvaternik pisao kako Narodna stranka odbacuje ne samo pisanje *Vidovdana* i *Jedinstva* nego i *Srbije*. Po Kvaternikovu uvjerenju pisanje svih triju srpskih listova zastupalo je istu »istočno-serbsko-mađarsku politiku«. Zamjerava *Pozoru* što je pisao »proti *diplomaciji i politici* serbskoj, koja misli dobiti u *društvu s Mađari* našu Bosnu i Hercegovinu. Premda su Slavoserbi tē biser-zemlje hervatske sa 'daj bog u dobri čas!' već Serbom žertvovali (ništ' nemanje jih tē pohlepe radi i osvadili s '*hajdučke sebičnosti!*'); opet se ovdje kaju, sietiv se valjda '*virtualnih pravah*' svojih tē pitaju biogradske državničke: '. . . nebi li Hervatska i Ugarska *iduć tim istim putem* (naime prijateljstva) *Bosnu i Hercegovinu* radije za sebe uzele, nego ju pripustiti *Serbiji*, ako je već sudjeno, da *Turskoj odzvoni?*«³⁰ Opravdano negodovanje što je u narodnjaka izazivala politika Srbije — koja se povukla

²⁷ *Hervatska*, 1869, 253.

²⁸ Isto, 255.

²⁹ Isto, 258.

³⁰ Isto, 258/9.

od zajedničkog programa s Narodnom strankom i istodobno se sve jače povezivala s mađarskim vodećim krugovima — nastoji pravaški tisak iskoristiti kao dokaz za narodnjačku prevrtljivost.

Povezivanje srpske politike uz Mađare, upravo u vrijeme sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, ojačalo je položaj Mađara i slabilo protunagodbenu borbu narodnjaka. Ali, Srbija ne samo što je tim pravcem usmjerila svoju politiku nego je *Vidovdan* izrazio želju da i sami Hrvati podupru tu politiku, iako je bila protivna njihovim interesima. Na pisanje *Vidovdana* oštro je reagirao *Novi Pozor* i Kvaternik prenosi u *Hrvatskoj* dio toga članka i popraćuje ga svojim komentarom: »'Je-li pomislio 'Vidovdan' — prenosi Kvaternik pisanje *Pozora* — što ovim zahtjeva? Evo što: budu li Mađjari prijazni politici Srbije, onda jim prosto od Srbije *konsolidovati Ugarsku*, po svojoj volji na štetu Hrvatah i Srbah; ako li Mađjari nebudu prijazni Srbiji, *onda valja da se mi za Srbiju tučemo?* Je-li tako? Ako je tako, je-li *razumno i pravedno?*' Pa uz ovakova šaranja — komentira Kvaternik pisanje *Pozora* — i buncajnja sa Šumadijci i Mađjari, nemoraju li Hrvati *vas* pitati: Je-li *vaše postupanje* naprama vašega naroda *razumno i pošteno?* Neka na to taj narod sam odgovara!«³¹

Srbija je u više navrata pozivala Narodnu stranku na suradnju radi akcije u Bosni. Kada se Narodna stranka odazvala tim pozivima, sama je Srbija ubrzo odustala od zajednički ugovorenog programa i od akcije u Bosni. Ali svoju odluku nije saopćila narodnjacima i oni su ostali u neizvjesnosti o namjerama Srbije.³² *Pozor* je osuđivao takav Srbijin postupak što Kvaternik opet iskorištava protiv narodnjaka i navodi dijelove toga članka: »'Idea o *narodnoj misiji* rodila se u samoj Srbiji (u bolnih *slavenskih* glavah!); kazivalo se, da srbska vlada čini u to ime *sve pripreve*; ispovieda se, da je Srbija za tu *misiju već gotova...*' Svravniti treba s tim i vaša ispoviedanja! — Onda 'Pozor' nastavlja: 'Buduć da ste, vi Serbi tako govorili, Slavjani vam podvikuju: Kada ste *gotovi*, a vi radite! A medjutim iz Biograda mjesto da slušamo o *velikih djelih*, moramo slušati *prikore*, da su slavenski listovi, *neprijatelji* Srbije, jer ju smatraju *Piemontom* (sic!) južnih Slavenah.' Da — primjećuje Kvaternik — pravo velite, samo 'slavenski' listovi mogu Srbiju *takovom* smatrati! To je upravo ogromni vaš grieh, kojega vam i ti Serbi bacaju u obraz, kad dolazi hora osbiljna *râda*; ali koj im laska, kada mogu biti junaci *na rieči*; jer dobivaju važnost pred svietom uz verlo lahku cieniu! Zato vi pravo velite: 'Istina je živa, da u Biogradu moraju bolje znati, nego u Zagrebu ili u Ljubljani... *koliko može i što vriedi Srbija.*' Tako jest! S toga, kada vi dalje govorite 'Dobro, neka nam se odanle rekne *iskreno*: vi ste ljudi *neznalice i sanjari* (amen!), Srbija nije medju svojimi sestrami, što Piemont medju talijanskimi povincijami, onda će slavenski listovi pustiti svoje iluzije i ostaviti na miru vladu Obrenovićah... ' Da ste vi iskreni priatelji najprije svojega naroda, komentira Kvaternik pisanje *Pozora*, a onda tih pseudo-Srbah, vi bi morali govoriti *ovdje* ovako: samo 'neznalice i sanjari' mogu vjerovati u 'Piemontstvo

³¹ Isto, 259.

³² O tom usp. V. Ciliga, O rušenju mita oko »jugoslovenske« politike Josipa Jurja Strossmayera, ČSP, 2—3/1971, 254—266.

Srbije', s toga pljesnuc u ruke, *radimo sami*, polag onoga: Pomozi si, i Bog će ti pomoći. —³³

Još u Mihajlovo vrijeme Srbiji je bilo neobično stalo do prijateljstva s Mađarima. U razgovorima srpski su se političari ponekad i založili za hrvatske interese, ali ne ustraju na takvim zahtjevima ukoliko bi ozlojeđivali Mađare ili im ne bi išli u prilog. Srbiji je prvotno bilo stalo do dobrih odnosa s Mađarima i, naravno, nije bila sklona postaviti te odnose u pitanje zbog hrvatskih interesa. Mađari su, međutim, obećavali Srbiji Bosnu ili njene dijelove, kako bi zadržali njenu sklonost koja im je jačala pozicije u borbi s Hrvatima. Narodnjaci su sasvim točno ta nastojanja Mađara ocijenili kao varku i upozoravali Srbe da joj ne nasjednu.³⁴ Stav Srbije svakako je olakšao provedbu dualizma i oslabio nastojanje Hrvata da izbere povoljnije uvjete Nagodbe; Kvaternik je, međutim, takvu politiku označio kao varku Srba kojoj su nasjeli i sami Mađari — uspjeli su, naime, zavaditi Hrvate i Mađare što je u korist Srbije a šteti i baca lošu sjenu na Mađare. S tim u vezi on navodi kako »'Pozoraši' ovako uče Srbe biogradjane glede njihove magjarske politike: '... Mađjari *nisu vrstni nit pomoći nit odmoći* Srbiji. Mi nećemo nikada pojmiti razloga, zašto su *srbski politici* tražili magjarsko prijateljstvo.' Dosta zlo, — kaže Kvaternik — da ni toga nepojmite; pokazujete bo time kakove ste struke politici! S toga ćemo vam mi kazati razlog serbskomu postupku: Serbi su zato tražili magjarsko prijateljstvo, da varavim svojim i byzantinskim laskanjem *zasliepe Magjare*, koji izoholiv se s te nebratinske pomoći, zauzdaše laglje pri 'ugovaranjih peštanskih' Hervate, čime lje nisu u svoj, nego u prilog Biogradjanah radili: ovi bo time postigoše da su Magjari s Hervati, kao i s drugim narodi Ugarske onepriateljili, a time oslabili, jedno; — drugo: da se nad politički *potamnjenimi* Hervati, diže tim većma ugled serbeža pred svietom, što opet i na Magjare sienu baca. — Mudri Magjari naseli su kako valja, i okusiti će posljedice te svoje mudrosti.«³⁵

Kvaternik ponovo komentira pisanje *Pozora* koji donosi zaključak *Jedinstva* u kojem se kaže: »'... da je u *interesu Srbije*, da je po nju *pače potreba*, da se *konsoliduju sve zemlje ugarske krune*...' To će reći: Vi Magjari podjarmite sve što leži s ovu stranu Dunava i Save, a što je na našoj (serbskoj) strani, podjarmiti ćemo mi. — Kako će preći uz ovu 'bratinsku' rieč 'Jedinstva' ovostrana *serbska* bratja, koja 'okovi zvekeču'; neka vide ona! Mi samo to znamo, da je 'Pest. Lloyd' sav uznešen nad onom loyalnostju Biogradjanah, tè s toga manje prigibljivim *Rumunjom* vapi: '... Gospoda, koja u Rumunjskoj rieč vode, ne samo da nisu dali ovako *loyalne* ispovesti, kakvu smo čuli *sa strane serbske*, nego *dapače otvoreno agitiraju proti cjelosti ugarske krune*...'« Kvaternik ističe stav Rumunjske i suprotstavlja ga političkoj usmjernosti Srbije. Protiv takvog stava Rumunjske »pomoći će Magjare, dakako, njihovi vierni saveznici Serbi!«³⁶ Kvaternik oštro zamjerava *Pozoru* nedosljedan stav prema Srbiji, međutim, kako je već spomenuto, taj stav bio je odraz nedo-

³³ *Hrvatska*, 1869, 248/9.

³⁴ O tom usp. V. Ciliga, *Slom politike*, i O rušenju mita.

³⁵ *Hrvatska*, 1869, 255/6.

³⁶ Isto, 257.

sljednosti politike Srbije, koja je prvo zvala Narodnu stranku na zajedničko djelovanje a zatim ubrzo sama odustala od tog djelovanja i sve se čvršće povezivala s mađarskim vodećim krugovima.

Zbog povezanosti Srbije s Monarhijom, sve više se pojavljivala misao da bi Crna Gora zamijenila Srbiju kao kristalizaciona točka oko koje bi se okupljali Južni Slaveni. Kvaternikov stav prema toj kombinaciji bio je blaži nego prema koncepciji ujedinjenja Južnih Slavena sa Srbijom kao Piemontom. On je, naime, smatrao Crnogorce također Hrvatima ali ih nije razlučio negativnom ocjenom kao što je to učinio u pogledu Srba. S tim u vezi on piše: »Dok se Nikica bavio u Petrogradu: . . . 'Nade, koje su dosada pogledale na Srbiju, stadoše se svraćati prama Cernojgori . . .' Bravissimo! Tako eto nam novoga 'Piemonta'! A toga su se poplašili u Biogradu. Nije ni šala, kadno polag naših Slavoserbah, knez je Nikolaj, 'od kojega *cielo srbstvo* (sic!) kako danas stoji nema *iskrenijega, bezazlenijega, nepristranijega patriota* . . .' Pa da nimaju Blaznavac, Ristić et Comp. razloga uzrujati se nad ovim silnim 'preobraženjem!'« Nadalje Kvaternik tvrdi da se sin kneza Nikole, knežević Mirko, izjasnio kao Hrvat i kaže: »Ali će Hervate zanimati znati, da je veliki i plemeniti *Mirko* izrekao u Beču javno i svečano, da je on *Hervat ne Serb*; to š njime osieća i govori i sav *nezavedeni* cernogorski *puk*; a ovi će življi valjda bolje od švabsko-ruskih platjenikah znati, da-li su Cernogorci, Hervati ili Serbi!« Zatim se osvrće na istraživanja Račkog i kaže: »A i 'predsednik' je Slavoserbske 'učene' Akademije u svojih 'Odlomcih' *dokazao*, da je *Duklja* (i današnja Cernagora) *hervatska, ne serbska* zemlja. Da-li će bar to svedočanstvo biti Slavoserbom verodostojno? Jelte vi *jačite* time svoj *hervatski* rod, kada mu jedno udo *poserbljivate*, serbilo vas do vieka?«³⁷

Kvaternik se nada da bi i sam Nikola mogao doći do spoznaje da je Hrvat i da se pod tim imenom borba za ujedinjenje Južnih Slovena može uspješnije voditi pa kaže: »A zar tomu vašemu '*serbskomu* prvomu sinu Nikiti', zar mu prija to vami opisano i ožigosano ponašanje Serbah Biogradskih? zar mu nad tim ponašanjem nebi moralo pući medju očima, tē shvatiti onu prednost, proglasiti se i raditi kao *Hervat*? . . . Ej, Slavoserbi! jeste li vi da bi samo jedan hip pomislili na neizrečenu važnost europsku i Cernegore, i tog Nikite, da on uzme u ruke *stvar hervatstva i pokret hervatski*? Da vidite, bi-li tada u Biogradu ma i tri dana samo i nadalje uztrajali na putu *nesloge*! — Ali vama je do orudja švabskoga, do serbeža, a ne do hervatstva, ne do zadatka Cernegore, ne do Srbije stalo! Vaša je zadaća *poderžavati, neodstranjivati nesloge*! Odtud i to mutjenje i sumnjičenje posijano medju timi pseudo-Serbi; s toga vi proglasujete Srbiju 'sub vigili oculo'. ovako ju na ovo žigošćići: '. . . poslje *iskustva* dosada učinjena *dobro će biti*, da svi budemo oprezni, te se *nepovjeravamo slipeo* . . . Srbija ima pravo, ako ide svojim putem . . . al ona nema pravo zahtjevati, da ju drugi onda hvale, a još manje, *da za njom sliede* . . .' Ovako je pisao 'Pozor' samo nekoliko danah prije svoje griešne smerti!«³⁸ Narodnjački *Pozor* točno je pisao da Srbija može voditi politiku kakvu hoće, ona je mogla prihvatiti akciju

³⁷ Isto, 250.

³⁸ Isto, 250/1.

u Bosni ili odustati od nje, ali je morala upoznati sa svojom odlukom Narodnu stranku jer je s njom ugovorila program zajedničkog rada pa je, štoviše, prema tom programu Narodna stranka vodila i svoju politiku u Monarhiji. Međutim, Srbija svoju odluku o napuštanju zajedničke akcije nije željela saopćiti narodnjacima nego ih je držala u neizvjesnosti i takvim držanjem izazvala njihovo negodovanje. S obzirom na te okolnosti Kvaternikov prigovor Narodnoj stranci zbog nedosljednosti u vođenju njene južnoslavenske politike nije bio točan.

Nadalje Kvaternik zamjerava narodnjacima što nisu Hrvatsku umjesto male Crne Gore izabrali kao kristalizacionu točku oko koje bi se ujedinili Južni Slaveni. On to ovako razlaže: »Budući da Slavoserbi drugdje tvrde, da je *samo nesloga* med Cernogorcem i Srbijom obstojeća uzrokom, da nemože, 'serbstvo' protjerati Sultana iz Carigrada i zauzeti taj grad: po kojoj logici mogla bi *sama* Cernagora tu zadaću izvesti! Ako ona to može izvesti, što buncate tada o 'neslogi'? Zar nekvarite time posao Cernojgori? A kakovo ime zaslužujete vi, kadno se usuđujete svomemu občinstvu što takovoga predstaviti, da bi mogla *sama Cernagora* — i negledeć na neslogu serbsku (o Hervatih hoćemo posvema štititi) — osloboditi 'Jugoslovene'? Neka vas sudi to isto občinstvo! — « Kvaternik je uvjeren da Crna Gora nema dovoljno snage da postane Piemont Južnih Slavena i pita narodnjake: »Ako vi možete priznavati *takovo* zvanje malenoj, jedva 100.000 dušah brojećoj Cernojgori, zemlji bez hrane i sredstavah: kojim obrazom i razlogom *tajite* vi *hervatskomu* narodu, bez vaših *Slovenacah* i *turskih* Hervatah *dva milijuna* i *pol* brojećemu, ne samo svako moguće zvanje na Istoku, nego i isto *sudjelovanje*, dok nije tursko carstvo srušeno?«³⁹

Pravaška glasila najoštrije su osudila južnoslavensku koncepciju Narodne stranke ustvrdivši da je prema toj koncepciji položaj Hrvatske neravno-pravan, da »istočna politika, po pravcu Slavoserbah, *usredotočuje se u 'nadvladi serbeža nad hervatstvom; duha i civilizacije istočne, byzantinske, nad zapadnom'*«. ⁴⁰ Osim toga, pravaška glasila dokazivala su i neizvedivost narodnjačke južnoslavenske koncepcije jer će joj Zapad uvijek biti protivan u uvjerenju da su Srbi tek oruđe Rusije.

Najveći neprijatelj Hrvatske, po uvjerenju pravaških glasila, bila je politika Austrije a toj politici, po mišljenju Kvaternika, išla je u prilog i južnoslavenska djelatnost Narodne stranke. Istaknuvši jugoslaventstvo a ne hrvatstvo, narodnjaci su, po uvjerenju pravaša, potisnuli nacionalnu svijest Hrvata, a raznarodnen narod lakše će pasti kao plijen i Austriji i germanstvu. S tim u vezi Kvaternik smatra politiku Narodne stranke »u istinu *austro-germanskom: slavizam* je samo *krinka*, pod kojom su Slavoserbi neuki naš narod zavadjali, da se za volju ogromne *fraze slavenstva* odrekne *fakta hervatstva* svojega; za-da odrekav se hervatstva, ostane napokon i bez toga hervatstva i bez slavenstva; to jest *rob*, kojemu prieti raznarodjenje.«⁴¹

Nadalje je Kvaternik uvjeren da južnoslavensko pitanje mogu riješiti samo velike sile: »Ako gdje, to jamačno tuj vriedi rieć: Što *gospoda*

³⁹ Isto, 251.

⁴⁰ Isto, 226.

⁴¹ Isto, 125.

odrede, *onako bude!* — Dakle ne od Hervatah ili Serbah, kojih se pro-
bitci izključuju, nego od rečenih vlastih zavisi i sudbina istoka. Mi Her-
vati možemo držanjem svojim samo *olahkotiti* ili *otežčati* riešenje iztoč-
ne politike, obzirom na probitke svoje; to pako olahkotjenje ili otežčanje
stvari zavisi od toga, *koga ćemo simpatijami* svojimi *poduprijeti*: da-li
Franciju? da-li Rusiju?«⁴²

Sam se Kvaternik, u želji da nađe potporu evropskih sila hrvatskoj poli-
tici, prvo otputio u Rusiju. »Čustva bo moja — kaže Kvaternik — neiz-
kusna biaše u ono vreme ista, koja i svih ostalih Hervatah prema narodu
ruskomu, u kojega smo nadu spasa svojega uložili bili!«⁴³ U Rusiji je
stekao, međutim, mnoga negativna iskustva i kaže: »Pače se sjećam, da
mi je jednom zgodom neki visoko stojeći ruski dostojanstvenik otvoreno
rekao: Da, budući sam *katolik*, nemogu imati izgledah bit upotrebljenim
za političke poslove, imenito kod ministarstva vanjskih delah. — Ja sam
se pred njim sgrozio nad tolikim političkim barbarstvom Rusah, i rekao
sam mu svoju. On se izpričavao, osetiv toliku gerdobu, i odvratio mi:
da je to tako u 'sustavu' vladinom. Razumeva se, da se to odnosi na
aziatski departement, to jest *iztočne* poslove, medju koje spada i hervat-
sko pitanje. — Uz *četiri i pol* miliuna katoličkih Hervatah, tera Rusija
tako slepu politiku medju Bugari i Hervati! — Čestitamo joj na toj civi-
lizaciji i stečevini!«⁴⁴ Najposlije Kvaternik se povukao iz Rusije »ustu-
piv mračnjačtvu *byzantskoga jezuitizma*, koji je iztisnuo moju hrvatsko-
rusku politiku, na korist Rusom omiljela serbstva.«⁴⁵

Negativno iskustvo u pokušaju da se poveže s Rusijom stekla je i Na-
rodna stranka. Poslije odustajanja Srbije od zajedničkog programa 1867,
ni Strossmayer ni Narodna stranka nisu željeli raditi u pravcu austrosla-
vizma, tj. pomagati nastojanja da se Bosna i Hercegovina priključe Mo-
narhiji, nego su nastojali pronaći mogućnosti da nastave rad u južno-
slavenskom pravcu. U tu svrhu predložio je Strossmayer 1868. ruskoj
diplomaciji da bi stranka dala i formalnu obvezu Rusiji i djelovala pre-
ma njezinim uputama i interesima. Carska, pravoslavna Rusija odbila je,
međutim, tu ponudu Strossmayera i Narodne stranke.⁴⁶ Svakako, Rusija
nije željela povezivanje s Hrvatima i bila je prema njima vrlo nepo-
vjerljiva.

Pravaška glasila nisu osuđivala samo vanjskopolitičku usmjerenost južno-
slavenske koncepcije na Rusiju, nego i narodnjačko priznavanje srpske
i slovenske narodnosti. Pravaška glasila priznavala su kao narode samo
Hrvate i Bugare kako je to i Kvaternik razlagao u vezi s južnoslaven-
skim pitanjem: »Što veli *znanost* naprama te utvore? A ova jim odgo-
vara: da ona nepriznaje na jugu slovinskom ako ne *dvie narodnosti*:
Hervate i *Bugare*, kojih *zajednica* biti će jednom njihovim *blagoslovom*
i *jamstvom* cvatuće budućnosti; a sve što se protivi toj *istini* ili toj *zajed-*

⁴² Isto, 261.

⁴³ *Hrvatska*, 1871, 5.

⁴⁴ Isto, 6.

⁴⁵ Isto, 7.

⁴⁶ V. J. *Frejobjzon*, Hrvatsko-ruski dodiri 1868—1870, HZ XXI—XXII, 174; *Ciliga*,
O rušenju mita, 264/5.

nici, da je odurna varka, himba, krinka, izmišljotina *tudjinacab*, a po njihovih *platjenicah* medju nami širena i učena na *sveobću* nesreću našu.«⁴⁷

Ali su još mnogo teže pravaška glasila osuđivala narodnjačko priznavanje narodnosti Srbima u Hrvatskoj, pa je Starčević tvrdio da »medju gresi proti narodu hervatskomu, taj sa serbežom jest najgrozniji, najodurniji: izdajstvo bo domovine, slobode, pravicah sve se to može popraviti, sve se to može po živućem i bivstvujućem narodu opet izvojevati: ali zatajiti i prodati *keru*, *narodnost*, znači zatajiti i ubiti isto *bivstvo* naroda; znači uz pravice i izgublenu slobodu, položiti u grob i svakoliki narod.«⁴⁸

Pitanju Slovenaca posvećivala su također pravaška glasila vrlo mnogo prostora. Glasila naročito žele pobiti tvrdnju slavističke znanosti da su svi kajkavci Slovenci i pri tomu zapadaju u drugu krajnost ustvrdivši da su Hrvati. S tim u vezi Kvaternik ističe da »Znanost *slavjanska*« nije samo otcijepila Slovence od hrvatskog narodnog tijela nego je i kajkavske Hrvate proglasila Slovincima i tim je Hrvatima »smertonosni udar zadati odlučila, učeći: da je i onaj dio Hervatah, koji živu s ovu stranu Kerke i Sutle, a *kajkavskim* se nariječjem služe, da su i oni, upravo *toga nariječja radi*, udo ne, 'hervatskoga', nego toga izmišljenoga 'slovenskoga' naroda i narodnosti, tē da su oni samo u *političkom*, ne pako i *genetičkom* smislu članovi države hervatske.«⁴⁹ Ako su kajkavski Hrvati Slovenci — razlaže Kvaternik — onda su Hrvati morali te Slovence podjarmiti »i to tako kruto jih pritisnuti, da su jim i isto ime, 'Slovenci' bez traga uništiti!« Kvaternik odbija da su kajkavski Hrvati Slovenci i ističe kako nigdje kao među kajkavcima »nije ime *hervatsko* tako budno i sviesno u *puku*.«⁵⁰ U vezi s tvrdnjom da su kajkavski Hrvati Slovenci Kvaternik nadalje zaključuje: »Moral i se ti Slavisti silno pouzdati u onaj njemački 'Verdummungssystem' Hervatah, kad su se mogli i jedan hip nadati, da ne bi mogli ovi *nikada* takove proste i bezsmislene zamke previdjeti!« Zatim Kvaternik tvrdi kako »može dosljedno tomu, znanost *hervatska* većim pravom k *mnogobrojnim*, hervaštinu *Planinacah* bielodano zasnvedujućim, *povjestnim* spomenikom i dokazalom dodati još i ogromni onaj i *nadopuniteljni* razlog s *jezika* njihovoga to jest s *kajkavštine* cerpljeni; dokaz, koji upravo smervljuje sustav slavistah na tom temelju absurdno sagradjeni.«⁵¹

Najviše pristalica nalazili su pravaši među omladinom, a upravo iz njene sredine proizašao je i protest protiv pravaškog pohrvaćivanja Slovenaca i Srba. Hrvatski i slovenski članovi studentskog društva »Jug« u Beču na posebnoj sjednici, u siječnju 1869, razmatrali su pisanje pravaškog glasila i objavili protestnu izjavu. Sastavili su je slovenski i narodnjački studenti, pa se njen tekst i dijeli na slovenski i na narodnjački dio. Izjavu su objavili i slovenski *Slovenski narod* i narodnjački *Novi Pozor*.

⁴⁷ *Hervatska*, 1869, 262.

⁴⁸ *Hervatska*, 1871, 41.

⁴⁹ *Hervat*, 1869, 227.

⁵⁰ Isto, 232.

⁵¹ Isto, 234.

U izjavi se kaže da nije ni za koga tajna »da g. dr. Matok, govori u ime mladeži hrvatske. A jer on obseg te rieči proteže tako daleko, kako ga drugi neprotežu, nemože ništa proti tomu imati, ako mi sdruženi članovi hrvatske i slovenske omladine reknemo, u koliko g. dr. Matok zastupa naše misli i naš smjer«. Narodnjaci prihvaćaju borbu pravaša za hrvatsko pravo i kažu: »Pravo, po kom je trojedna kraljevina suverena hrvatska država, duboko počiva u našoj svijesti, a za svega života nastojati ćemo, da ono i životom postane. S toga smatramo protupravnim svaki ugovor i faktički čin, koji nije proizvod slobodne volje trojedne kraljevine; s toga držimo, da su magjaroniska politička načela skroz protivna pravu trojedne kraljevine, pa nam se čini, da su ove misli nuždna posljedica hrvatske pravne svijesti. Dotle popunjujemo redove onih, koji vojuju za čisto hrvatsko pravo.« Borbu pravaša za hrvatsko pravo narodnjačka omladina je prihvatila ali je oštro osudila pohrvaćivanje Slovenaca i Srba. S tim u vezi narodnjaci kažu: »Našega odobrenja nemože dobiti postupak, kojemu se raduju naši neprijatelji i koji sije sjeme plemenskoga razdora u narodu istovjetnoga poriekla. Ljubec mi Hrvati nada sve ime hrvatsko, mislimo, da protezati ovo ime na Slovence i Srbe koji jednako ljube svoje ime slovensko i srbsko, dira u svetinje i poedinca i naroda, i mjesto uspjeha rodi neuspjehom.«

O pravaškoj politici slovenska omladina izjavila je: »Što se nas Slovenacah napose tiče, mi uvidjamo korist i potrebu zajednice medju plemenom hrvatskim i slovenskim, no dopuste li ikada okolnosti, da do toga dođe, o čemu ćemo i mi nastojati, to je naravno, da može doći samo dovoljnim dogovorom medju braćom, a ne silom budi celoga plemena, budi još manje pojedinih ljudi. Ovo neka se zna s naše strane, jer se kano čini, da dr. Matok govori i u ime slovenskoga naroda i njegove omladine.«⁵²

Stranka prava odgovorila je na Izjavu a odgovor je potpisao 51 đak s visokih učilišta iz Zagreba, Graza, Pešte i drugih krajeva Hrvatske. Iz odgovora proizlazi da pravaši nikako nisu željeli silom nametnuti Srbima i Slovencima hrvatstvo nego su nastojali da oni sami steknu uvjerenje da je prihvaćanje hrvatstva u njihovom vlastitom interesu. Zato ističu da »se i stranka prava naročito izjavila, da Hrvatska samo onda sklopi savez sa Srbijom i Kranjskom, kad ih k tomu prinuka, 'razumno osviedočenje, slobodna volja i prava vera u zajedničku korist'. Tuj o sili ni spomena neima.«⁵³ Iako je pravaško glasilo smatralo i Srbe i Slovence Hrvatima, ipak je zajednicu s njima zamišljalo u obliku sklapanja saveza. Narodnjačka omladina istakla je u svojoj Izjavi borbu protiv unionista čija načela su skroz protivna pravu Trojedne kraljevine. U to vrijeme Narodna stranka zaista je i vodila tešku i ogorčenu borbu protiv unionista i bana Levina Raucha. Stavivši na kocku i svoju slobodu i ime-tak Mrazović je optužio Raucha da je potajni član Društva za isušenje Lonjskoga polja i da je zloupotrijebio svoj položaj da Društvu namakne mnogo veću svotu nego što će radovi na isušanju stajati. Istodobno je

⁵² Cjelokupni tekst Izjave na hrvatskom i slovenskom jeziku objavljujem u raspravi: Prilog upoznavanju hrvatsko-slovenskih odnosa potkraj šezdesetih godina XIX stoljeća, Historijski zbornik, 1970/1, 104—105.

⁵³ *Hrvat*, 1869, 194.

i Vončina optužio Raucha zbog zloupotrebe položaja nepropisnim davanjem u zakup tarifne soli, ustvrdivši da se pri tomu i materijalno okoristio.⁵⁴

Dok se Narodna stranka borila protiv Mađara i unionista, pravaška su glasila imala za njih samo riječi obrane i pohvale. Pravaška glasila nalazila su samo jedan izvor za težak položaj Hrvatske, i to u politici Austrije a »Madjar nam nije nikada dirnuo bar u svetinju narodnjega ponosa i poštenja«⁵⁵ — netočno je tvrdio *Hervat*. Nadalje, kada je Desprez u već spomenutom djelu došao do zaključka da je Mađare povijest osudila da uzmaknu pred mlađim narodima, Kvaternik, koji inače vrlo cijeni mišljenje Despreza, uskliknuo je: »Dao Bog, tè ove rieči ne bile *smertnom* osudom, nego blagom zorom *preporođena duha* madjarskoga naroda!«⁵⁶

Dualizam, koji je sputavao nacionalni razvitak Hrvatske, bio je po uvjerenju pravaškog glasila isključivo djelo Austrije, pa Kvaternik s tim u vezi kaže: »Ali čemu dizati se proti *Madjarom*, kad no je *Austria*, ne Madjari dualizam uvela?»⁵⁷ Zatim kaže o borbi narodnjaka: »Tko dakle neuidija u toj fantastičkoj *nesterpeljivosti* Slavoserbah, samo *ponavljanje* one bogomerske igre s godine 1848-me: *uvriediti* Hervate na *korist Madjarah* (dualizam), a onda *podhustjivati* jih proti Ungariji; — u *vičnom režanju* deržati jedne proti drugima, slabeći takovim naporom duševne i telovne sile *obiuh*, uvek spremnih *navaliti se medjusobno*, ali u istinu — pamтите to Hervati dobro! — navaliti tek onda: kada bi to prijalо *politici austrijskoj*; to jest kada postane dualizam *nepotrebnim već sredstvom* obstanku njezinom, da nas u medjusobnom klanju oba opet pritisne, i '*prokletstvo* novoga kakovoga Bacha' na vrat nam obim navuče!« — Pristajanje Mađara uz politiku Beča i dualizam označuje Kvaternik kao nezrelo, ali ipak ne želi borbu protiv Mađara nego samo protiv Beča.⁵⁸

U pravaškom glasilu razlagao je i Starčević misao da je glavni neprijatelj Hrvata Austrija, kojoj su kao žrtva pali i Hrvati i Mađari pa je i njihova međusobna borba zapravo njoj u korist. Politika je Austrije da potčini Hrvate Mađarima. »Ona je tu igru — razlaže Starčević — igrala od Ferdinanda I do godine 1848.: podloži Hervate Magjarom, razjari Hervate proti Magjarom, kad Hervati sataru Magjare, davi Austro-Hervate i Magjare. Da bi Hervati bili o sebi, ili pod Tirolom, tko bi ih mogao razjariti proti Magjarom.« Po Starčeviću uvjerenju dualizam je dojadio Austriji i ona ga želi srušiti. »Ali kako? Po staroj navadi: dignuti Hervate neka sataru Magjare« — zaključuje Starčević.⁵⁹

Pravaška glasila zamjeravaju narodnjacima da se u svom otporu dualizmu bore protiv Mađara, pa Kvaternik zaključuje da bi morali »vikati prije svega na Austriju, a ne na Madjare, *orudje* austrijsanske nepravde, a ipak se oni pri tom poslu upiru — čudne logike! — na *austrijske*

⁵⁴ O tom usp. V. Ciliga, *Slom politike*, 239—261.

⁵⁵ *Hervat*, 1869, 230.

⁵⁶ *Hrvatska*, 1869, 51.

⁵⁷ Isto, 84.

⁵⁸ Isto, 85.

⁵⁹ Isto, 175.

bajonete!«⁶⁰ Kvaternik, nadalje, navodi pisanje *Pozora* u kojem da se također ustvrdilo da je dualizam »samo bečki dar« i da je više u prilog bečkoj politici nego na sreću Mađara. »Ali kad tako, — pita Kvaternik — čemu vi tad blejite izključivo i osobito proti 'Mađarom i njihovom orudju, Unionistom?' Gdje vam logika i pravda?«⁶¹

Pravaška glasila zauzimala su vrlo blagonaklon stav prema Mađarima i unionistima i nastojala opravdati i ono što se opravdati nije moglo. Beč se označuje kao jedini izvor svakog zla, pa se nastoji dokazati da je i dualizam isključivo djelo Austrije. Pravaška glasila jednako okrivljuju isključivo narodnjačku politiku za sva zla koja su Hrvatsku stigla, štoviše i za uvođenje dualizma, iako su Hrvatsko-ugarsku nagodbu bili sklopili unionisti a upravo su se narodnjaci protiv nje borili. Tu borbu naročito su pravaška glasila zamjeravala Narodnoj stranci pa i Kvaternik s tim u vezi uzima u obranu unionističke političare i kaže da »nehotći ovdje ni napominjati one gerdobe, koje se dnevice siplju na osobnosti vladajuće unionističke stranke; koje osobe, nebudu li se oprale pred javnim mnijenjem ma na koji bilo način, čine se nemogućimi: jer ugled vlastih time je ubijen: narod se demoralizira; dualizam se izkazuje strahotom nečuvenom: iz jedne bo pole carstva bezkažnjeno se on ubijal!«⁶²

Kada je poslije duge parnice Mrazović izvojevao pobjedu protiv bana Raucha na sudu u Petrinji, pravaško glasilo uzelo je bana u zaštitu a Starčević je štoviše napao narodnjake ustvrdivši da »šarlatanijom petrinskoga suda nije se mislilo postignuti ako ne to: zamazati oči svetini, vičuć i pokazujuć na grehe drugoga, da prostačina neopazi izdaju i opaćinu Slavoserbah, koje neizmernom strahotom nadkriljuju milione lonjskih poljah.«⁶³

Paralelno s borbom protiv unionista tekla je borba narodnjaka i za što veću samostalnost Hrvatske u Monarhiji, koju je naročito uporno vodio Rački. U svojim programatskim člancima »Listovi jednog antiunionista« Rački je postavio zahtjev: »*hoćemo samostalnu domovinu, hoćemo hrvatsku državu*« i taj zahtjev ovako obrazlaže: »Bude li naš narod, gospodine uredniče, jednom tvrdo osvjedočen da mu je samo u neodvisnoj državi narodno biće i svestrani razvitak obezbijedjen i zajamčen, te bude li, opirajući se o tom osvjedočenju, postojano zahtievao za svoju također domovinu državnu samostalnost u skupu ostalih kraljevina i zemalja vladajućega doma, onda ni najmanje ne sumnjam o konačnoj pobjedi takova pravedna zahtjeva.« Realizaciju toga zahtjeva, s obzirom na realne mogućnosti i okolnosti, zamišljao je Rački tako da Hrvatska postigne »onaj u habsburškoj monarhiji državopravni položaj, koji imade Ugarska i za kojim ide Češka s Moravskom a nakana je poći i Galicija.«⁶⁴

Ta federalistička koncepcija bila je izvor brojnih napadaja pravaša na narodnjake pa je i Kvaternik osuđivao »federaciju austrijsku, koja je

⁶⁰ Isto, 337/38.

⁶¹ Isto, 338.

⁶² Isto, 362.

⁶³ *Hrvatska*, 1871, 9.

⁶⁴ *V. Ciliga*, *Slom politike*, 83/4.

prema suverenoj nezavisnosti Hervatah kao šaka u oko! — ako tako, neznači li to vertoglaviti kao muha bez glave?»⁶⁵

Nadalje su pravaši zamjeravali Narodnoj stranci nedostatak programa pa je i Kvaternik pisao da »narod nebijaše vodjen svojim programom, nego bijaše vodjen osobami; ove — dosljedno tomu, nisu vezane drugim čim, ako ne svojim patriotizmom: svoj pako patriotizam nalazile su u sreći osobah svojih, dakle je i narod, povladjujući ove rodoljube, morao svoju sreću nazirati u stečenoj sreći vodjah svojih!»⁶⁶ Povremeno je Narodna stranka bila zaista bez programa jer je zbog povlačenja Srbije od zajedničkog rada ostala bez programa i za svoje djelovanje u Hrvatskoj.⁶⁷ Ubrzo, međutim, stranka je u »Listovima jednog antiunionista« i u »Rujanskom manifestu«⁶⁸ objavila program koji je bio štoviše i konkretniji od pravaškoga. Uostalom, programi stranaka u tom razdoblju općenito su neprecizni i ponajviše ističu državopravne zahtjeve. Ta neodređenost u postavljanju programa nije mimoišla ni Stranku prava ni kasnije Opoziciju pod vodstvom Milana Mankanca, koji također nije precizirao svoj program nego je samo istaknuo državopravne zahtjeve. Prema Kvaternikovim riječima prvi je zahtjev hrvatske politike: »Dajte nam najprije slobodu i nezavisan narod hrvatski pa onda eksperimentirajte na njem.«⁶⁹

Uz to, osnovni je prigovor pravaških glasila Narodnoj stranci da se premalo brine za hrvatske interese i da je suviše susretljiva prema strancima pa i Starčević u vezi s razvojačenjem Vojne krajine kaže »ako smatrate, kao i Slavoserbi, Hervatsku stolom nakitjenim svimi dari božjimi za sav nakot austrianski, za svakoga samo ne za Hervate; ako nameravate to smetje austriansko, složeno iz Pemacah, Slovenacah, Nemacah itd. i nadalje toviti kervju naroda hervatskoga; ako hoćete i za budućnost deržati u Hervatskoj rojeve ljudih samo zato, da se hrane hervatskim kruhom i da rade proti Hervatom; ako nameravate i nadalje domaće sinove tudjincem žertvovati; ako vam je to osnova: u istinu imate pravo što se brinete za one tudjince, koji izvan Hervatske nebi imali ni zalogaj kruha, a u Hervatskoj živu gospodski, i za to truju i dave narod hervatski«.⁷⁰

U pravaškom programu naznačena je i dužnost »skidanja krinka« političkim protivnicima i sasvim u skladu s tim napadaji na narodnjake glavna su tema pravaških glasila. Optužbe pravaša bile su uglavnom općenite, bez konkretnih primjera, i dolazile su u vrijeme najjačih progona narodnjaka i njihovog otpuštanja iz služba. Najviše pristaša imali su pravaši među omladinom pa Kvaternik kaže u vezi s pridobivanjem omladine da narodnjaci znadu dobro »i to, da ostavi li jih u njihovom blatu ta mladost, oni tad više neimadu ništa prigovarati stranki unionističkoj, da osim službenikah, drugi za njom ne stoji (što je znak, da

⁶⁵ *Hrvatska*, 1869, 352.

⁶⁶ Isto, 76.

⁶⁷ O tom usp. V. Ciliga, *Slom politike*, 38, 63—4.

⁶⁸ Isto, 227—239.

⁶⁹ J. Šidak, Dva priloga hrvatskoj povijesti 1868—71, *Historijski zbornik*, XIX—XX, 1966—67, 362.

⁷⁰ *Hrvatska*, 1869, 173.

ona imade bar *vlast* u rukuh), tè da u istinu sva njihova 'narodno-liberalnost' i 'oposicija' sastoji u tom: da *vladajuću* stranku izturkaju iz *službah*, koje bi tad imali zauzeti naši *madjarolci*.«⁷¹

Starčević je još oštrije osudio narodnjake, nazvavši ih pogrdnim, uvredljivim i etički dvojbenim nazivom »hodkari«. No, najoštrije je osudio i moralni lik Strossmayera, ustvrdivši: »Mnogi misle da je g. biskup Strossmayer član bečke kamarile, t.j. onoga društva koje radi samo o sužanjstvu i nesreći narodah.« Zatim niže pogrde o Strossmayerovom znanju i kaže da je »iz bliza poznat, najomraženiji čovek u dolnjem Posavju, i da će on kod prve nezgode gledati da uteče izpod sekire. Napokon kamarila i svatko komu stoji do poznanja stvarih, zna da g. biskup Strossmayer, u svoj Hervatskoj ima za se koju tisuću mešinah. Među tim mešinami neima ni jedne koja bi svojim znanjem, svojim poznavanjem, isto vredila u narodu. Te su mešine ili kupljene, ili ustrašene, ili glupe, ili se čemu nadaju od g. biskupa Strossmayera«. »Dakle g. biskup Strossmayer — zaključuje Starčević — nemože biti nego kako i na stotine drugih u našoj domovini jedno između najnižih, najprostijih orudjah kamarile. On može izveršivati i rasprostranjivati neznatnije zapovedi, predavati obične naputke, izručivati novce, odpravljati hodkare na određena mesta.«⁷²

Starčević označuje Strossmayera kao jedno od najnižih i najprostijih oruđa kamarile. Tu ocjenu pravaških glasila preuzeli su i neki povjesnici pa se još i u najnovijoj historiografiji može naći tvrdnja da je Strossmayer bio zapravo oruđe Beča i da je u tom pravcu usmjerivao i politiku Narodne stranke. U stvarnosti Strossmayer je izgubio povjerenje u Monarhiju i u mogućnost njena preuređenja na ravnopravnoj osnovi za Hrvate i ostale monarhijske Slavene. Zato je, čim bi to okolnosti dopuštale, nastojao prilagoditi djelovanje Narodne stranke politici Srbije, pa je povremeno čak i povezao rad stranke u zajednički program sa Srbijom. Cilj tih Strossmayerovih nastojanja bio je upravo suprotan optužbama pravaša — rušenje Habsburške Monarhije i stvaranje neovisne južnoslavenske države. Već samo to osporava ocjenu koju su pravaška glasila dala Strossmayeru i kao čovjeku i kao političaru.⁷³ Upravo zbog toga ne možemo ni Strossmayerove pristalice označiti kao »prodane mješine« koje su služile svakom tko bi ih platio. Podložnost Beču i pokornost njegovim zahtjevima formula je kojom su pravaška glasila objašnjavala sve nejasnoće u politici Narodne stranke, iako su mnoge nedosljednosti u njoj politici bile rezultat upravo njene južnoslavenske politike i mogu se objasniti njenom povezanošću sa Srbijom.⁷⁴

U vrijeme dok je pravaški tisak teško pogrdivao narodnjake, oni su se uporno i ogorčeno borili protiv vladavine bana Raucha koju su pisanjem u svojim glasilima pravaši zapravo podupirali. Narodnjaci su vodili borbu bespoštedno pa su u njoj mnogi i službe izgubili. Otpuštanje narodnjaka uzelo je toliko maha da je odlučeno skupljati pomoć njihovim

⁷¹ Isto, 155.

⁷² *Hervatska*, 1871, 5.

⁷³ *V. Ciliga*, O rušenju mita.

⁷⁴ *V. Ciliga*, Slom politike.

obiteljima. Narodnjaci su tražili pomoć i od Rusa pa su se u tu svrhu J. Miškatović i I. Perkovac obratili i na N. A. Popova i, uz ostalo, u pismu pisali: »Držeći u ruci državnu vlast, upotrebljuje bečko-peštanska vlada sva i najgora sredstva, da osuši vrelo naše opozicije. Među njezina sredstva ide poglavito skidanje činovnikah, ljubećih sreću i ideju svoga naroda. Tim je već dosada preko trideset obitelji na prosjački štap osuđeno, a bojimo se u buduće i više. Toli nemilosrdna bezobzirnost na pravdu i pravicu mora u strah natjerati narodne prijatelje, kojih obitelj živi od njihove službe, i kojih služba najbolje podupire našu opozicionálnu snagu. Da onim, koje je nesreća već postigla, gubitak naknadimo, i one, koji se od nesreće boje, na ustrajnost i stalnost ohrabrimo, naumili smo raspisati po zemlji dobrovoljne prineske. Od ovoga koraka nadamo se dobru plodu; jer će narod kolikogod bude mogao doprinieti žrtve za spasenje svojih prijateljah, kako je i dosada dopriniosio za svoje potrebe.«⁷⁵

Ne samo zbog teške borbe, koju je Narodna stranka vodila protiv Rauchove vladavine, nego i veleizdajničkog karaktera njene južnoslavenske politike ne može se prihvatiti osuda koju su pravaši izrekli nad narodnjacima kao političarima čija borba je imala samo jedan cilj — dobivanje visokih položaja i unosnih služba. To je tim važnije utvrditi jer je Narodna stranka bila najjača politička organizacija u Hrvatskoj, pa negativna ocjena stranke pogađa ujedno gotovo i sav tadašnji politički život Hrvatske. Time je, zapravo, cijeloj hrvatskoj politici, izuzevši nekoliko pojedinaca, udaren žig potkupljivosti i kruhoborstva. Pogotovu je to važno utvrditi zato što su pravašku negativnu ocjenu politike pripadnika Narodne stranke preuzeli i neki povjesničari pa je možemo naći i u najnovijoj historiografiji.

⁷⁵ I. Očak, Grada za povijest hrvatsko-ruskih odnosa u drugoj polovini XIX stoljeća, Historijski zbornik, XIX—XX, 1966—67, 381.

ZUSAMENFASSUNG

Ziel dieser Arbeit wäre der Versuch das Verhältnis der Rechtspartei (Stranke prava) gegenüber anderen Parteien, besonders gegenüber der Nationalpartei (Narodna stranka) und dann gegenüber der Unionistischen Partei (Unionistička stranka) zu beleuchten. Mit Erscheinen des Parteidrucks der Rechtspartei (1867) beginnt die Rechtspartei stärker das politische Leben Kroatiens zu beeinflussen und immer deutlicher zeigt sich die Dualität des damaligen Kroatischen politischen Lebens. Die Nationalpartei mit der südslawischen Konzeption orientirt an Osten und die Rechtspartei anderseits mit der Konzeption eines Kroatischen Staates, der sich auf den Westen stützen sollte: darin besteht die Dualität der damaligen politischen Lebens.

Indem wir die Presse der Rechtspartei verfolgen stossen wir auf den Widerstand gegen die grossererbischen Ideen, die von der slavistischen Wissenschaft auf Grund der sprachlichen Kriterien entwickelt waren. Diese Wissenschaft hat das Bestehen des Kroaentums fast verneint und dabei als Kroaten nur die Angehörigen des tschakawischen Dialekts anerkannt. Inzwischen hat man in einigen Hypothesen auch den Angehörigen des tschakawischen Dialekts das Kroaentum abgeleugnet. Gegen diese Konzeptionen kämpfte die Presse der Rechtspartei und in diesem Kampf fiel die Partei in das zweite Extrem, indem sie als Südslawen nur 2 Nationen anerkannte: die Kroaten und die Bulgaren. Die Organe der Rechtspartei nahmen der Nationalpartei übel das überaus gute Verhältnis zu Vuk Karadžić der nach der Überzeugung der Anhänger der Rechtspartei die Kroaten als Nation von der Erde fortwischte.

Im Programm der Rechtspartei selbst ist diese grosskroatische Komponente nicht anzutreffen. Die Grundidee, die das Programm zu betonen wünscht, ist das Hervorheben der kroatischen Nation als Person im staatsrechtlichen Sinn, als politische Eigenart. Im Programm wird weiter verlangt die Maske den politischen Gegner abzunehmen, sie zu entlarven.

Dieser Teil des Programs ist reichlich vertreten in der Presse der Rechtspartei, die mit viel Galle, und manchmal ungerecht die politischen Gegner, die Anhänger der Nationalpartei, angreift.

Die Organe der Rechtspartei betonen ständig die Nützlichkeit einer Bindung Kroatiens mit dem Westen und der westlichen Kultur, und verwerfen die südslawische Konzeption der Nationalpartei, weil dieselbe letzten Endes an Russland und an Osten gebunden ist. Die Anhänger der Rechtspartei sind überzeugt, das gerade wegen dieser Verbindung mit Russland die südslawische Konzeption der Nationalpartei unausführbar ist, weil der Westen nie eine solche Stärkung des russischen Einflusses erlauben würde. Die Rechtspartei nahm es der Nationalpartei übel, dass sie in ihrer Konzeption Serbien als den Kristallisationspunkt, als Piemont der südslawischen Einigung betrachtete. Die Überzeugung der Anhänger der Rechtspartei war, dass Serbien in damaligen Verhältnissen zu schwach war um eine solche Mission zu erfüllen. Dazu waren die Anhänger der Rechtspartei überzeugt, dass sich Serbien nur um die Interessen der Serben in Kroatien kümmere, nicht um die Interessen der Kroaten und dass es die Magyaren unterstütze die Kroaten je mehr zu unterdrücken. Wie der politische Einfluss der Monarchie über Serbien stärker wurde, fing der Gedanke sich zu verbreiten dass Montenegro zum Kristallisationspunkt werden sollte, um den sich alle südslawischen Völker sammeln könnten. Die Presse Rechtspartei benahm sich gegenüber dieser Konzeption nachgiebiger als der Auffassung nach der Serbien die Rolle Piemonts sollte übernehmen. Die Montenegriner werden indessen von dieser Presse auch als Kroaten aufgefasst, es wird aber da betont, das es natürlicher wäre Kroatien als einen Kristallisationspunkt der Vereinigung als das kleine Montenegro hervorzuheben.

Die Organe der Rechtspartei verurteilen im allgemeinen auf das schärfste die südslawische Konzeption der Nationalpartei weil sie überzeugt sind, dass dieselbe zur Obermacht des Serbentums über die Kroaten führt, dazu werde, nach der Meinung der

Rechtspartei, auch Europa dieser Konzeption feindlich entgegnetreten in der Überzeugung, die Serben wären lediglich ein Werkzeug Russlands. Ausserdem waren die Organe der Rechtspartei überzeugt, dass mit dem Hervorheben des Südslawentums die Entwicklung des nationalkroatischen Bewusstseins gehindert werde, was wiederum den Deutschen in Rechnung komme, indem nämlich eine Nation die entnationalisiert ist, leichter zur Beute der Germanisation werden würd, als sie sich national bewusst fühlte. Das Organ der Rechtspartei behauptete, die Lösung der kroatischen Frage wäre von deren Stellungnahme der grossen Mächte abhängig, und dasselbe ist bestrebt, die Überzeugung zu vermitteln, nach der die Konzeption eines kroatischen Staates mit Hilfe der Westens und mit der Frankreichs eher möglich ercheine, als die südslawische Konzeption die sich auf Russlands stützen würd. Ausserdem betonen die Blätter der Rechtspartei dass das orthodoxe und kaiserliche Russland nicht geneigt ist die kroatische Politik zu unterstützen und dass es die Serben als Orthodoxe den Kroaten präferiert.

Die Anhänger der Rechtspartei wollten weder den Serben noch den Slowenen ihre Nationalität anerkennen. Die meisten Anhänger hatten sie unter der Jugend, und so ist gerade aus der Reihe der Jugend im Wiener Studentengesellschaft »Jug« (Süden) auch das Protest entstanden gegen die Tendenz die Slowenen und Serben als Kroaten darzustellen. Aus der Antwort des Organs der Rechtspartei auf die Studentenerklärung folgt inzwischen, dass obwohl die Partei die Serben und die Slowenen als Kroaten betrachtete dessen ungeachtet die Gemeinschaft mit denselben sie doch in der Form eines freiwillig geschlossenen Bundes vorzustellen geneigt war.

Schwere Angriffe der Rechtspartei auf die Nationalen fanden statt in einer Zeit, als die letzten einen schweren Kampf sowohl als auch gegen die unionistische Herrschaft des Banus Rauch als auch gegen die ungarischen führenden Kreise führten. Die Blätter der Rechtspartei sind mittlerweile voll Lob sowohl für die Ungarn als auch für die unionistische Regierung des Banus Rauch. Durch ihre Publikationen in den Parteiblättern haben die Anhänger der Rechtspartei das Rauchregime unterstützt und den Kampf der Nationalpartei erschwert, die sich um den Fall des Rauchsregimes bestrebt. Als es den Führern der Nationalpartei nach einem opfermutigen und uneigennütigen Kampf gelang den Banus Rauch zu stürzen, fanden die Blätter der Partei für den gefallenen Banus nur Worte der Verteidigung während sie anderseits die Nationalpartei nur mit dem schwersten Verunglimpfungen überhäufeten.

Die negativen Urteile über die Tätigkeit der Nationalpartei können nicht auferhalten werden wegen ihres schweren und uneigennütigen Kampfs gegen die Regierung des Banus Rauch. Ebenso widerlegt die Tatsache, dass sich die Nationalpartei im hochverätherlichen Program mit Serbien verband, die Behauptung der Rechtspartei, dass die Anhänger der Nationalpartei den Kampf nur um den eigenen persönlichen Nutzen führten.